

CONFERÈNCIA ÍNTEGRA QUE VA LLEGIR A NOVA YORK (Poets House 11/02/2006)

RAMON LLULL I LA TRADICIÓ CATALANA

HAROLD BLOOM

La vida de Ramon Llull és tan inversemblant que és temptador de veure'l com el Don Quixot català, més com un personatge literari que no pas com una figura històrica. És el Cervantes, el Goethe, el Dant o el Chaucer de Catalunya, el creador que inaugura un llenguatge literari i, d'aquesta manera, funda una tradició. Era veritablement quixotesca, si bé la seva Dulcinea era la conversió voluntària dels jueus i dels musulmans, una empresa desraonada en la qual no tenia cap Sancho Panza que el fes tornar a la realitat. De fet, Ramon Llull era més quixotesca que el Cavaller de la Trista Figura de Cervantes. Llull no hauria dit, com deia l'hàbil Don Quixot: «Sé qui sóc i qui puc ser si ho vull». El visionari català era inhàbil en el mode que més endavant seria el de Giordano Bruno, però Llull era catòlic i Bruno era hermètic. L'Església va martiritzar Bruno, que va ser cremat viu a Roma perquè el seu déu no era Jesucrist sinó Hermes Trimegíst. Tot i així, entre els sistemes o les Arts de Llull i els de Bruno hi ha semblances, segurament perquè tots dos van rebre influències de la càbala jueva. Llull és contemporani de la càbala catalana, però les afinitats entre tots dos són difícils d'aclarir, en part perquè tant l'un com l'altre també estaven relacionats amb l'especulació sufí.

Tot i que més endavant intentaré avaluar part de la influència de Llull sobre les tradicions literària i espiritual catalanes, no sóc cap entès en aquest camp, i no puc anar més enllà d'una mena d'impressionisme crític. Catalunya és una civilització distinta, i d'entrada les seves diferències de temperament respecte a Castella són desconcertants per a un amateur i foraster com jo. Però també hi ha diverses Catalunyes: Llull era mallorquí, i Barcelona no és Mallorca, si bé actualment semblen més afins entre si del que ho són amb València, que té unes ufanes tradicions literàries pròpies.

Catalunya és una idea, o un complex d'idees, així com un lloc i una gent, a qui uneix una llengua i una història d'opressió espanyola que va culminar en el feixisme de Franco. L'honor de Catalunya, igual que el del País Basc i el de Madrid, és haver lluitat tan aferrissadament contra el feixisme militarista i clerical. Tant per als catalans com per als castellans, avui això pot semblar arcaic, però aquí als Estats Units no ho és, ja que actualment estem governats per un règim teocràtic i militarista. El nostre dirigent és un personatge mig analfabet que afirma que Jesucrist CEO (1) és el seu filòsof favorit i que diu que la seva croada iraquiana és una missió de Déu. Tal com vaig comentar l'últim cop que vaig ser a Barcelona, qualificar aquest plutòcrata pietós de feixista seria afalagar-lo. Només l'esmento aquí per dir que és una còpia barata del més formidable Huey Long, el Kingfish de Louisiana. Abans que l'assassinessin l'any 1935, Long va profetitzar: «Evidentment que als Estats Units hi haurà feixisme, però en direm democràcia». Ara el nostre estult dirigent diu que Déu li ha manat que dugui la democràcia a l'Iraq. És clar que val més viure sota el rei Joan Carles que sota el rei George.

2. Evitaré de més apartats polítics, ja que la fecunditat i l'originalitat de Llull són tan impressionants que em consumiran totes les energies de resposta. Robert Hugues, en el seu exuberant llibre *Barcelona (1992)*, cataloga les identitats de Llull: «Vividor, poeta amorós, erudit, místic, filòsof, home d'acció i missioner successivament» (p. 127). Jo hi afegiria que també va ser el creador del lul·lisme, que és una Art diferent de l'hermetisme i de la càbala.

Algun dia parlarem de l'Art de Sigmund Freud igual que avui parlem de l'Art de Ramon Llull. Pot ser que tots els més alts pensadors i escriptors catalans siguin lul·lians de temperament, de la mateixa manera que en la meva generació gairebé tots érem freudians, tant si ens ho consideràvem com si no. Aquesta afirmació ha de sonar estranya, sobretot si s'és un poeta o un intel·lectual català que és més escèptic que no pas catòlic creient. Però, a la pràctica, el devot Llull també era sufí i cabalista. És un escriptor fascinant i difícil a qui llegeixo gairebé sempre en llatí, ja que traduïa el seu català al que aleshores era la llengua universal.

Les idees visionàries bàsiques de Llull han estat explicades per dues monografies de Mark D. Johnston, una sobre la retòrica evangèlica del geni català, i l'altra sobre la seva lògica espiritual. Com a crític literari, m'interessa més la retòrica de Llull, que és la seva art d'arts. L'eloqüència és la qualitat més característica de l'obra de Llull, i la seva gramàtica de la invenció origina concepcions d'influència que m'encanten, ja que la influència és la idea que em passo la vida mirant d'estudiar a fons. Pel que fa a la influència, Llull és neoplatònic, però amb un enfocament altament individual. La influència en Llull, com en Plotí i en Procle, és una metafísica d'emanacions, de semblances que es transmeten del que és diví al que és humà. Però així només es comunica la similitud, no pas l'essència. Fins aquí Llull hi estava d'acord, però el savi català té una metafísica del llenguatge absolutament original. Es desempallega violentament de la teologia negativa del Pseudodionisi neoplatònic; el Déu de Llull no és mai inefable ni insensible, i per tant que la teologia lul·liana és sempre positiva. Potser res en Llull no és tan català com això; la nit fosca de l'ànima castellana li és aliena. A diferència de Tomàs d'Aquino, Llull és gairebé un pragmatista: sempre busca conseqüències morals, i les busca al nivell de la cultura popular. La seva Art mira al seu voltant, entre la gent, així com enrere, cap a Plató i Aristòtil. Al capdavant, Llull afirmava que rebia revelacions directes de Déu. Va ser d'aquestes visions que va treure la prodigiosa força que el va fer anar a mercats musulmans, on va estar a punt de morir apedregat. Tot i així, era la seva Art d'Arts la que va fer lògicament necessari el seu impuls cap a la conversió universal i voluntària de tots els musulmans i de tots els jueus. Llull s'ho va jugar tot a millorar la comunicació retòrica entre Déu i els homes, i la seva gran intuïció era que la comunicació perfecta depenia d'una humanitat unida.

Avui dia, per a la majoria de nosaltres aquesta és una manera inacceptable de considerar la nostra possible relació amb Déu. Però l'originalitat de Llull és tan gran que la podem entendre només que esborrem els tòpics gastats que ens omplen el cervell. Per començar a entendre Llull hem de veure que, en els nostres termes, era més poeta que metafísic o teòleg. La seva facultat pragmàtica és el que ara en diem la imaginació. Va ser el pare de l'alta literatura catalana precisament perquè no tan sols va reinventar la llengua catalana -tal com Shakespeare, Dant, Goethe i Montaigne van reinventar la seva- sinó perquè, com Cervantes i Walt Whitman, va redefinir la relació entre la creació de mites i l'esperit individual. Que ho fes tan desinteressadament prové sens dubte del seu misticisme personal, però hi ha poc de convencional o de tradicional en la seva vida visionària. En aquest aspecte, el Ramon Llull ortodox s'assembla als grans heretges: Jakob Boehme, Meister Eckhart, Giordano Bruno i William Blake.

Hi ha excel·lents estudiosos de Llull, entre els quals Anthony Bonner, Frances Yates i Mark Johnston, però no he trobat gaires valoracions de crítica literària dedicades a ell. Jo no sóc un estudiós de Llull, i tampoc més que un aficionat a la literatura i a la història catalanes, però sí que sóc un crític literari general. Sigui com sigui, el tema que m'ha ocupat tota la vida és la influència, sobretot la influència literària, i sempre intento entendre millor el tema de la genialitat, així com l'originalitat que l'ha d'atendre. La retòrica de Llull s'acosta al lector amb la mà oberta, no pas amb el puny tancat, però aquesta mà evangèlica és diferent de totes les que conec. Igual que el gran hermètic Bruno, Llull organitza la seva imaginació amb una Art d'Arts: la memòria, la lògica, la retòrica, la psicologia, la cosmologia i la teologia es fusionen en una elaborada dansa de principis i figures, tal com passava amb els sufís i amb la càbala catalana, que Llull, exhaustiu com era, segurament va assumir i utilitzar. Però tot allò del que Llull es va apropiat ho va transfondre a la seva Art absolutament original.

3. Com hem d'entendre la naturalesa i la funció del llenguatge? Els filòsofs no es posen d'acord, i jo sóc prou alogos per recórrer a la història de la retòrica i als

poetes. Les arts liberals de la lògica, la gramàtica i la retòrica formen el trívium, que una vegada va ser la base de l'educació al món occidental. Jo mateix he ensenyat l'art de llegir durant més de mig segle, i com que sóc addicte a llegir poesia sempre tendeixo a afavorir la gramàtica i la retòrica per davant de la lògica. El primer poeta que vaig aprendre a estimar, quan només tenia 8 anys, va ser l'escriptor nord-americà de més talent des de Walt Whitman i Emily Dickinson. Era Hart Crane (1899-1932), que va morir ofegat abans d'arribar als 33 anys però va compondre la poesia nord-americana més magnífica del segle XX. Hart Crane parlava de «la lògica de la metàfora», que també era la lògica de Ramon Llull, de Walt Whitman i de poetes moderns tan grans com Fernando Pessoa, Luis Cernuda, Federico García Lorca i Salvador Espriu.

La càbala, una influència que sempre ha acompanyat la meua empresa crítica, organitza la seva lògica metafòrica en les deu sefirot, que en última instància són emanacions del que és diví. Amb la mateixa obsessivitat, Ramon Llull va enumerar els atributs de Déu com les nou dignitats: B, C, D, E, F, G, H, I i K. En endavant ignoraré aquestes majúscules i em quedaré amb les seves qualitats principals: bondat o Déu, grandesa o Angel, durada o cel, poder o home, saviesa o imaginatiu, voluntat o sensibilitat, virtut o vegetatiu, veritat o elementatiu, glòria o instrumental. Enumerar aquests nou substantius ens resulta pesat, però veure'ls com una lògica de la metàfora pot ser d'utilitat per als poetes i per als crítics literaris. Els tres més rellevants per a la metàfora poètica i per a la interpretació crítica són la identificació de la saviesa amb la imaginació, de la voluntat amb la sensibilitat i de la glòria amb la instrumentalitat, que per als nostres propòsits podem considerar com el poema perfecte, ja sigui de Wallace Stevens o John Ashbery, o d'Espriu i Josep Carner.

Em permeto la llibertat d'utilitzar Llull d'aquesta manera per als meus propòsits, sobretot perquè és indiscutible que no poden ser els seus. Ell era un monomaniac absolut, el capità Ahab català que brandava la seva Art com un arpó per immolar Moby Dick, la metafísica balena blanca, de convertir tot l'islam i tot el judaisme a Jesucrist. Aquesta empresa no em pot agradar, ja que sóc jueu, tot i que ashkenazi i no pas sefardita. Potser Salvador Espriu em commou tant, no pas pel seu art auster i elegiac, sinó perquè la seva perspectiva sovint és la d'un descendent de conversos, tot i que la seva ascendència real no era del tot clara, però tampoc no ho era la de Cervantes. Fa uns quants anys, quan vaig tenir l'honor de rebre el Premi Internacional Catalunya, em vaig sentir molt feliç durant el viatge que vaig fer a Mallorca. Aquest bon humor es va esvaïr quan un dels meus amfitrions va assenyalar un lloc en una plaça de Palma on havien incinerat uns quants marrans en un auto de fe. Llull va viure del 1232 al 1316, de manera que feia cent setanta-sis anys que era mort quan el 1492 Espanya va expulsar tots els jueus i els musulmans, llevat dels qui es quedaven fent-se nous cristians, subjectes de segona de la corona, que a més estaven sota sospita permanent de practicar les seves creences en secret. No fa falta projectar la complexa actitud de Llull més d'un segle i mig cap al futur. Aquí el tenim a la novel·la Fèlix, on un ermità:

Entrà en una ciutat on havia molts jueus. Aquell ermità anava per tota la ciutat, per çò que de açò que veuria en què Déus fos amat e conegut, se alegràs, e d'allò contrari que ploràs e clamàs a Déu mercè que aordonàs a si amar e conèixer. Un jorn s'esdevenc que aquell ermità entrà en la sinagoga dels jueus, on oí que ells maleïen Jesucrist, e·ls jueus no·s gordaven de ell, car cuidaven-se que fos jueu. Molt hac gran despler aquell sant ermità com lo rei cristià soferia en sa ciutat estar hòmens qui sien contra la llei del rei, e que deshonren aquell senyor qui és senyor del rei.

Davant aquest fragment més aviat desagradable, els partidaris de Llull citen el Libre del gentil e los tres savis, on el savi jueu, el savi cristià i el savi musulmà estan representats amb una discreta cortesia, i acaben marxant junts per continuar els seus debats espirituals. Amb un tacte literari sorprenent, Llull evita dir-nos quina és la religió que adopta el pagà o gentil que ha escoltat els tres savis.

Després de llegir milers de pàgines de Llull, només tinc una impressió incompleta i confusa del seu temperament i la seva personalitat. Com que aquest caràcter ambivalent i ambigu és essencial en la seva obra, ara passaré a considerar l'home, abans de tornar a la seva Art d'Arts,

i en concret a les tres dignitats, a saber, saviesa o imaginació, voluntat o sensibilitat i glòria o instrumentalisme.

4. He començat qualificant la vida de Lull d'inversemblant: m'he quedat curt. La seva carrera i la seva personalitat són tan impressionants com la seva vasta obra, que consta d'unes 27.000 pàgines. Em pregunto si era el mallorquí arquetípic, i per tant candidat al català essencial. No estic capacitat per jutjar, ja que la història social i política catalana em desconcerta. Hi ha un aferrissat catolicisme català, però també va haver-hi un anarquisme català igualment aferrissat, increïblement heroic i forassenyat. Malgrat l'odi mutu, el que compartien era un profund impuls espiritual. Aquest impuls, tan diferent del misticisme castellà, el va encarnar Ramon Lull. Tot i que el deixeble més famós de Lull, Nicolau de Cusa, va transmutar el lul·lisme en una teologia negativa al segle XV, això va ser una mala interpretació evident. En Ramon Lull no hi ha la fosca nit de l'ànima ni cap mont Carmel per pujar. El misticisme català, igual que la càbala catalana, era un mode d'internalització, una profunda introspecció que potser es remunta al catarisme herètic provençal, o que si més no té afinitats amb aquest gnosticisme tardà.

La cultura catalana del segle XIII era una barreja extraordinària d'elements barcelonins, mallorquins i valencians amb elements francesos, espanyols i italians, aquests últims de Gènova i Pisa. Fa gairebé vuit segles, el català era una llengua europea important, i Catalunya era el principal centre comercial de la Mediterrània occidental. La tragèdia de Catalunya va ser primer l'Aragó, i després Castella. Qualsevol que llegeixi l'esplèndid El laberint espanyol, de Gerald Brenan, un estudi de la situació sociopolítica de la Guerra Civil espanyola, o el també magnífic llibre de Hugh Thomas sobre la mateixa guerra, sentirà el llarg martiri de Catalunya, que no es va acabar fins a la mort massa tardana de l'abominable Franco, el 20 de novembre de 1975. La meua dona i jo vam visitar Barcelona per primer cop l'any 1958: era una ciutat llòbrega, morta en vida, amb metralladores plantades a l'estació de tren. Quan la vam tornar a veure al principi del segle XXI, amb prou feines vam poder associar aquella ciutat morta amb la ciutat exuberant que vam trobar. Sóc professor i no pas polític, però si fos català voldria que el meu país fos independent d'Espanya, tot i que sé que això seria econòmicament inviable.

A Catalunya hi ha hagut personatges creatius tan espectaculars i tan memorables com Lull: Gaudí n'és el més famós. Però Lull és únic, o ho va ser fins que el renaixement italià el va transformar en un magus, semblant a Pico della Mirandola i a Giordano Bruno, quan Lull va deixar de ser un místic i es va convertir en mag, en un Faust o un Pròsper. Però la seva vida fa que tots aquests detalls siguin redundants. Es podria qualificar de «desordre organitzat», una marxa per la vida semblant a l'avanç de la columna Durruti de Catalunya cap a l'Aragó, de camí cap al front de la Guerra Civil. Comparar Lull, que es va convertir en l'heroi dels franciscans, amb el defensor més arrauxat dels anarcosindicalistes seria estrany si no fos que hi ha un tret català que potser ja no existeix en el qual es fa palesa la seva semblança. Els anarquistes són tan arcaics com Ramon Lull: el seny català o sentit comú ha substituït el desordre organitzat excepte potser entre els poetes de Catalunya.

Només Cervantes hauria pogut crear la vida de Lull com a ficció, i Lull, com he dit abans, no tenia cap Sancho Panza entre els seus deixebles, tot i que certament en necessitava un. La seva vida va ser absolutament extraordinària; ara que me la miro des dels meus 75 anys, el sol fet de contemplar-la em deixa exhaust. Va començar fent de trobador (no era gaire bo) i va ser cortesà de Jaume II de Mallorca. Es va casar cap als 25 anys, i va tenir un fill i una filla. Lull va superar el seu precursor, Sant Agustí, que només es va desempallegar de la seva concubina i es va quedar amb el seu fill; Ramon va abandonar dona i fills, amb un llegat escàs, després de tenir les cinc visions de Crist. La seva autobiografia espiritual, palesament agustiniana, revela el seu progrés cristològic que el va dur de trobador a místic.

A vegades em pregunto per què l'Església catòlica no l'ha fet sant, però sens dubte la seva aspra originalitat intel·lectual ha impedit aquest ascens. Val més així: és el català dels catalans, i la santedat seria irrellevant. La seva reacció davant les cinc visions és molt catalana: va decidir que havia d'escriure un llibre per convertir tots els no creients. Una nació en què cada any tothom es regala roses i llibres ha de tenir un pare fundador com ell.

Després de les revelacions, Lull es va convertir en un autodidacte admirable que va devorar la Bíblia, el Talmud, l'Alcorà, Plató, Aristòtil i nombrosos volums de medicina i d'història natural. Era un lingüista hàbil que va assimilar l'àrab i l'hebreu, i després va tenir la il·luminació per a la seva Art d'Arts. Llavors Ramon va començar una productivitat literària prodigiosa, escrivint més copiosament que el que els seus estudiosos poden esperar llegir. Tot i que mai no va ser un bon escriptor de versos, Lull tenia veritables dons narratius. L'any 1283 componia l'original novel·la Blaquerna, que avui dia és coneguda perquè conté l'obra del mateix Blaquerna, Llibre d'amic e amat. Ningú no sap si Lull va escriure aquest llibre primer en català o en llatí. Jo només el conec en la versió llatina i en les traduccions anglesa i francesa, que copsen la intensitat del llatí. Em refereixo a la intensitat eròtica, que realça la raresa d'una obra tan extàtica, ja que tant l'amant, Blaquerna, com Déu són masculins. Les versions anàlogues suffís abunden, però no veig com es pot eludir el transfons homoeròtic en aquesta rapsòdia cristianoplatònica que utilitza temes d'amor cortesans i trobadorescos. El Déu de Lull no és un noi àrab ben plantat, però tot i així el transfons suffí sempre hi és present. La fusió o la unió amb l'estimada no forma part de la figuració de Lull; som molt lluny de l'eros castellà heterosexual del Cantar de los Cantares de San Juan de la Cruz, de Santa Teresa d'Àvila i de Fray Luis de León, que devien ser descendents de nous cristians. El Cantar de los Cantares «era de l'estimada», com passava amb l'embraguesa divina suffí, i segurament Ramon ho invoca a la secció 364, dues abans de la conclusió:

Embriagava's l'amic de vi, qui membrava, entenia e amava l'amat.

Aquell vi amarava l'amat ab sos plors e ab les llàgremes de son amic.

Que Déu també plori, i faci augmentar la quantitat d'aigua, és desconcertant i força commovedor. Gairebé com a autodefensa, em trobo murmurant la frase del Noè borratxo de G. K. Chesterton: «L'aigua només m'importa si va al vi», però això evidentment és aliè al misticisme profundament interior de Lull. Aquesta interioritat té la seva ironia, ja que aquest pelegrí missioner i teòleg laic sempre estava en moviment, inquiet i sense descans. Em quedo desorientat provant de seguir-lo en els seus constants viatges de França a les Illes Balears, i després cap a l'Aragó, Castella i el nord d'Àfrica. A mesura que es va fer gran, va passar cada cop menys temps a la península, i va començar a patir privacions de l'esperit, convençut que fracassava com a missioner. No va poder entrar en una orde monàstica malgrat la bona amistat que tenia amb seguidors de Sant Francesc. Com a autodidacte i laic, el seu dret a aquest refugi només podia començar un cop mort.

La resta de la seva carrera és un calidoscopi surrealista d'expulsions de terres musulmanes, a vegades després que els habitants del lloc l'apedreguessin espontàniament. Lull era un home increïblement fort, i va continuar amb les seves missions obsessives, absolutament convençut que podia donar entenent a l'islam d'acceptar la veritat de Crist. Permanentment va demanar el suport de papes i monarques i no va parar d'ensenyar la seva Art d'Arts. A vegades els musulmans el van empresonar una llarga temporada abans d'expulsar-lo, però ell no va defallir. Finalment, quan tenia vuitanta-quatre anys, va morir, potser a Tunis o a bord d'un vaixell davant de Mallorca.

5. La vida de Lull és una narració picaresca, però els seus escrits són igual de fantàstics. Tot i que no estic gaire disposat a convertir-me de les creences jueves, i per tant m'estic d'admirar personalment aquest il·lús de Crist, la seva prosa llatina em fascina, tant pel seu estil excèntric com per la seva audaç originalitat de pensament. El seu català em resulta difícil, però les autoritats em garanteixen tant la seva força narrativa com la deficiència de les seves composicions en vers.

El valencià Ausiàs March és el pare de la poesia catalana, i el seu cunyat Martorell ens va donar una gran picaresca secular que supera els devots pelegrinatges de Lull. Però Lull és extremament important a causa de l'originalitat conceptual de la seva Art, que aporta moltíssim a una ment de crític literari com la meua. Torno a les tres dignitats que poden ajudar la meua lògica de la metàfora: la voluntat de sensibilitat, la saviesa de la imaginació i la glòria de la instrumentalitat literària. Es podria objectar que estic traient Ramon del seu context missioner, però llavors també he

estat arrencant les metàfores cabalístiques i gnòstiques del seu context durant els meus cinquanta anys de crític literari.

William Butler Yeats comentava que els seus fantasmes, amb l'ajuda de la seva dona, que feia de mèdiom, li havien aportat metàfores poètiques. Igual que el meu amic i mentor, el difunt Kenneth Burke, sempre he estat un bucaner terminològic, piratejant metàfores per a la crítica. L'apropiació que Pico della Mirandola va fer de Llull per a la càbala cristiana és aquí el meu model, i el confirma el gran estudiós de la càbala israelià, el nostre contemporani Moshe Idel. Els jueus catalans de Girona, segurament perquè ells mateixos s'havien apropiat dels sufís, devien oferir a Llull un model no reconegut per a les seves dignitats, que, com les sefirot, funcionen com una trinitat, tot i que les sefirot són deu i les dignitats de Llull nou.

En un congrés sobre Ramon Llull celebrat a València el 1993, Moshe Idel relacionava de manera brillant les teories sefiròtiques dels cabalistes catalans, sobretot del rabí Ezra de Girona, amb la visió de Llull de la combinació, suggerint que el sublim Ramon va trobar una font essencial en el Safer Yetzirah, el Llibre de Formacions. Jo no tinc la increïble erudició del meu amic Moshe Idel, però aniria més enllà i suggeriria que el Safer Yetzirah, una bogeria màgica, va ser la font central de la fabulosa Art d'Arts de Llull, així com de la càbala catalana. Evidentment, és estrany que jo, un crític literari jueu nord-americà, senti a principi del segle XXI una afinitat tan profunda amb el visionari català Ramon del segle XIV, però fer-me gran m'ensenya que no sabem gens què sabem. Vico ens va dir que només sabem el que hem fet nosaltres mateixos, de manera que m'he de preguntar: què he fet jo? Idel diria: una mena de càbala, una teoria de la influència que ens empeny a veure tota lluita imaginativa com a agonística. No sóc Franz Kafka, ni ho havia de ser, però com Kafka dubto quan estic a punt de fer una nova càbala, en el meu cas de crítica literària. La grandesa de Ramon Llull és que sí que va crear una nova càbala cristiana o sufisme catalans, creuant-se en un Art que va unir de nou l'antiga identitat de retòrica, cosmologia i psicologia.

6. Proposo que quan, al final de La tempesta, el Pròsper de Shakespeare diu adéu al seu Art, no ens el creguem del tot. Mentre Mefistòfil l'arrossega cap a l'Infern, el Faust de Christopher Marlowe crida: «Cremaré els meus llibres!». Quan Pròsper diu que ofegarà el seu Llibre ens commovem, però té la seva Art tan interioritzada que encara que l'ofegui no canviarà gran cosa. Llull, segurament el més cristià de tots els mags, havia aplegat una àmplia biblioteca i ell mateix era una Art ambulat. Certament ell no es considerava el fundador de la literatura catalana, i aquest destí li hauria provocat un disgust. En el renaixement italià el van prendre per un altre Bruno o un altre John Dee, un magus poderós, i Frances Yates compara hàbilment la seva Art de la Memòria amb la de Bruno. A mi també m'interessa molt Bruno, però com més bé conec Llull, més enganyosa em sembla aquesta juxtaposició. Bruno creia apassionadament en l'hermetisme alexandrí, que per ell era la religió antiga i veritable, en la qual la línia divisòria entre l'Home i Déu havia desaparegut. Llull creia en el Déu dels cristians, que insistia que també era el dels musulmans i el dels jueus. El que és original en Ramon, i que no es pot deixar de banda fàcilment, és la seva visió que si tota la humanitat parlés a Déu amb una veu cristiana unificada, llavors Déu ens escoltaria. ¿Això queda gaire lluny de la visió de Dant, en què tothom pot alertar l'orella de Déu adoptant la musa de Dant, Beatriu, com a mediatora que té un efecte pragmàtic com a mínim igual al de Crist? Dant esperava arribar a l'edat perfecta de 81 anys, nou vegades nou, perquè la seva revelació es fes realitat, però va morir molt abans. Llull, armat amb les seves nou dignitats, va arribar a l'edat perfecta i com a recompensa va fer front heroicament a les pedres dels musulmans.

Per Frances Yates, a qui conec de fa anys, el lul·lisme era una Art de la Memòria o, més ben dit, s'hi va convertir en el renaixement. A Llull, em sembla, no li hauria agradat el que li van fer els lul·listes del renaixement, ja que pragmatitzant-lo van negar el seu misticisme. Tanmateix, no som allò que ens pensem que som sinó allò que els altres poden fer de nosaltres, i la grandesa barroca de Llull es va prestar al cosmos dels mitògrafs del renaixement. L'art clàssic de la memòria tenia algunes fonts aristotèliques, si bé el seu veritable precursor va ser el Sòcrates de Plató. La Memòria, la mare de les muses, ens encera l'ànima, i la cera enregistra les nostres cognicions i les nostres percepcions. Tot i així, encara hi ha les idees

transcendentals, que les nostres ànimes coneixen abans de néixer, que no és sinó adormir-se i oblidar. La nostra tasca és unir les idees amb les nostres impressions, i la veritable retòrica és l'obrer que té l'encàrrec d'ensenyar-nos la veritat mitjançant els records.

L'Art de la Veritat de Ramon Llull rebutja aquesta visió, ja que per ell només Crist és veritat. Llull, més que Gaudí o que Salvador Espriu, dues figures d'una imaginació igual de potent, és el geni de la tradició catalana, igual que ser el magnífic Durruti o el sublim novel·lista Baltasar Porcel. Jo sóc jueu i no pas català, però Espriu i Carner m'ensenyen una cosa semblant al que aprenc del gran Nahmànides, el personatge culminant del judaisme català: cadascun dels buscadors catalans és un Jonàs, un profeta que no pot acceptar l'èxit propi, que serà engolit per Moby Dick i després abandonat a la platja de Nínive, incapaç d'acceptar que la seva profecia s'ha complert. De tots els Javés del Tanakh, la Bíblia hebrea, el que més m'agrada és el Déu del Llibre de Jonàs, que es riu de la incapacitat del seu profeta per viure amb èxit; Catalunya, com Israel o com la diàspora jueva, és una gran insensatesa. Vosaltres no heu acceptat la derrota mitjançant l'engany i la violència, i nosaltres tampoc.

Sóc conscient que és anacrònic considerar Llull com un patriota català o fins i tot mallorquí, però, a la pràctica, què era si no? Com a foraster que es mira Catalunya meravellat, em tornen a rondar dues imatges de les seves tradicions: Ramon Llull marxant per ser apedregat pels musulmans, i el criminal però heroic Durruti avançant cap al front amb el seu desordre organitzat, la seva columna d'anarcosindicalistes catalans. El que uneix Llull i Durruti, en si una combinació estranya, també els uneix a Nahmànides i a Salvador Espriu: la bogeria de la veritat. El planeta parla castellà i anglès nord-americà; fins i tot els sefardites de quan jo era jove parlaven castellà antic i jo parlava jiddisch. Salvador Espriu, renovant la imatge del judaisme sefardita, també va captar per sempre la visió de la supervivència cultural catalana.

Més endavant parlaré d'Espriu, i també de March, però ara torno a Ramon Llull, el més català dels catalans malgrat el seu universalisme desesperat. Frances Yates va ser la primera a aventurar que la càbala catalana era un dels punts de partida de Llull, una opinió a la qual va arribar de manera gairebé simultània Gershom Scholem el 1979. Harvey Hanes va acabar un estudi crucial, *Judaism in Ramon Llull*, el 1996. L'any següent Moshe Idel va acabar una complexa comparació: *Dignitates and Kavod: Two Theological Concepts in Catalan Mysticism*. El *Sefer Yetzirah* o Llibre de Formació, que és molt anterior, havia estat comparat amb l'Art de Llull per Pico della Mirandola, però Moshe Idel demostra que la càbala catalana d'Ezra de Girona intervé de manera més crucial en Llull. Llull té nou dignitats de Déu, mentre que la càbala catalana té deu sefirot o emanacions divines, si bé Idel indica subtilment que, a la pràctica, la primera càbala provençal només té nou sefirot, ja que la primera, la Keter o Corona, està tan lligada amb l'Altíssim que qualitativament és diferent de les altres.

El més gran cabalista català va ser Nahmànides, que va morir el 1270, quan Ramon Llull tenia 38 anys. No sabem si aquests dos grans polèmics i teòsofs es van arribar a conèixer, però jo no ho descarto, ja que tots dos parlaven català com a primera llengua i tots dos tenien temperaments molt forts. Nahmànides bàsicament veu les nou sefirot inferiors separats de la Corona o Keter per un zimzum diví, una contracció o retirada. Aquestes nou sefirot i les nou dignitats de Llull coincideixen profundament. Llull no era cabalista; sempre va ser lul·lià, però Moshe Idel assenyala encertadament que el kavod de Nahmànides, normalment traduït com «glòria», també vol dir «dignitat» justament en el sentit de Llull.

Tant de bo que quan Nahmànides va anar a Barcelona a debatre amb els cristians davant el rei d'Aragó, Llull hi hagués estat per enfrontar-s'hi. Hauria estat una confrontació sublim. Espero que un novel·lista o poeta narratiu català encara imaginarà aquest debat per a nosaltres. De moment, Moshe Idel aventura que la càbala de Nahmànides podria haver arribat a Llull per mitjà de l'extàtic Abraham Abulàfia, o potser del rabí Judà Salomó, a qui Llull esmenta com a conegut.

Tot això és suficient per més que justificar la transformació de Llull en un cabalista hermètic semblant a Bruno durant el renaixement italià. Com que la càbala provençal i catalana també compartien fonts suffís amb Llull, potser tota la qüestió de la influència en aquest sentit no es podrà resoldre mai.

7. En el renaixement, el prolífic Llull es va multiplicar i se li van atribuir tractats de màgia, d'alquímia, de cabalística hermètica i de retòrica. Era un blanc legítim, ja que, malgrat l'ortodòxia doctrinal que contenia, la seva Art era molt exhaustiva. Com que no era gens ocultista, es va fer famós a tot Europa com a tal. El lul·lisme, un autèntic sistema de rodes giratòries de l'intel·lecte, es va convertir en un teatre de la ment semblant a un ordinador, en què tot desembocava en tot, igual que els rius desemboquen al mar.

Llull va viure la seva extraordinària carrera en la vana esperança de l'universalisme: si tots els éssers humans reconeguessin Crist, Déu accediria a parlar amb els homes cara a cara, tal com havia fet amb Abraham i amb Moisès. Com que l'hermetisme del renaixement perseguia un projecte encara més radical, restituir l'androgin primordial, l'antropos que era home i déu alhora, ara sembla inevitable que Llull, que era catòlic, es convertís en un altre magus com Giordano Bruno, o el Pròsper de Shakespeare, l'anti-Faust de La tempesta. La retòrica evangèlica de Llull va culminar en els seus sermons, que no representen la cúspide dels seus poders literaris. Predicar queda molt lluny de les ocultistes expulsions de la bèstia triomfant de Bruno.

Tot i així, Llull ensenya una mena d'eloqüència diferent, més semblant a les quietuds de Salvador Espriu. És difícil sentir un discurs de formes simbòliques com si tingués un arrapament persuasiu, però en aquest tipus de cant senzill hi ha alguna cosa catalana més que no pas castellana. Cervantes i Shakespeare tenen en comú tot el ventall de recursos del seu llenguatge reiteratiu, des de l'eixutesa fins a les elaboracions barroques. Llull no, ja que el seu únic objectiu és instruir mitjançant la il·luminació. La literatura catalana va agafar més matisos quan va passar de Mallorca a València. March i Martorell atreuen un lector secular que Ramon Llull no desitjava captar, ja que per ell aquest desig hauria estat una mena de mort.

Abans he comentat que tres de les dignitats de Llull eren útils per a la teoria poètica: l'exaltació de la imaginació com a saviesa, la identitat de la sensibilitat amb la voluntat i la instrumentació de la glòria, el kavod cabalístic. Si volem trobar en Llull el que va ser de manera tan curiosa, el precursor de la tradició literària catalana, és inevitable secularitzar-lo. En el seu estimulant llibre Barcelona, el crític d'art australià Robert Hugues ens ofereix un resum esplèndid de com Llull exemplifica fantàsticament l'intens impuls que ha protegit Catalunya, i la continuarà fent existir, sempre que Espanya pugui evitar un altre Franco, o una versió pròpia de George W. Bush:

¿Un home tan absolutament singular com Llull pot ser considerat típic de res, i encara menys d'un període? Potser només en un sentit metafòric: la seva vida i la seva obra exemplifiquen l'obsessiu impuls cap a l'exterior de la seva Catalunya natal en una època en què les armes i el comerç catalans cobrien el món mediterrani. Llull tenia una imaginació mística i imperialista: creia que literalment tot el que hi havia al món, tota l'experiència humana de tots els treballs de Déu, materials i immaterials, es podien evocar, descriure, relatar, explicar i transmetre en un marc il·limitadament desplegable de coneixement conceptual comprimit entre les cobertes dels seus llibres. Només calia obrir-los i sortia disparat. Al centre de tota realitat hi havia la paraula, el logos apofàntic, la cara de Déu i la llavor de les coses.

Al segle XIII, tant a Llull com a Tomàs d'Aquino aquest projecte els semblava imaginable. A nosaltres, evidentment, no ens ho sembla, tot i que podem veure els últims rastres que va deixar en un món cada cop més secularitzat en figures del renaixement com Rabelais, amb les seves immenses piles de minúcies descriptives, o Leonardo da Vinci. I potser, molt més endavant, també en James Joyce i en Jorge Luis Borges.

Provin l'experiment de substituir el nom de Llull pel de Camoes en aquest paràgraf, amb Portugal substituint Catalunya i ajustant les dates. Funcionaria i no funcionaria: l'impuls imperialista cap a l'exterior encara hi seria, però l'Art d'Arts de Llull no és els Lusíades, i el geni català, boig i missioner, no és el poeta èpic guerrer portuguès, el cor del qual es va morir amb la derrota del rei infant Sebastià. Comparin Fernando Pessoa, que va rebutjar Camoes per rendir-se a Walt Whitman, o comparin Salvador Espriu, que va conservar la llengua i la tradició del seu poble identificant-se amb els jueus catalans exiliats externament i internament per la

bèstia triomfant de l'Església-Estat d'Aragó-Castella. O vagin més enrere en el temps, fins a Cervantes, l'únic rival veritable de Shakespeare, que fa que el Quixot i Sancho vagaregin per una nació arruïnada, destruïda econòmicament i culturalment per l'expulsió o la conversió forçada dels jueus i els moros. Podem veure que Llull és la diferència catalana respecte a Portugal i Castella. Inquiet i turmentat, és un anarquista de l'esperit, i em torno a adonar que l'espiritualitat catalana de Llull difereix del misticisme dels nous cristians de Castella: San Juan de la Cruz, Santa Teresa d'Avila i Fray Luis de León. Tal com observa Hugues, la sensibilitat religiosa de Catalunya va cap enfora, fins i tot en quietistes com Espriu i Carner. El castell interior i la fosca nit de l'ànima no són catalans.

Permetin-me, com a amateur que sóc, que apliqui tres de les dignitats de Llull al mateix Ramon Llull. Em recordo a mi mateix, i els recordo a vostès, que no sóc un estudiós de Llull ni de la tradició catalana. Què sóc, doncs? Frank Kermode, potser irònicament, un cop em va qualificar d'errant estudiós jueu del segle II de l'era comuna. És cert que m'identifico amb el rabí gnòstic Elisa ben Abuya, excomunicat pel gran rabí Akiba per creure que al cel hi ha dos déus, Javé i Enoc convertit en Metatron, l'home-déu o el Javé menor. Akiba va batejar Ben Abuya com l'Estranger o Acher, que prometia lleialtat al déu aliè dels gnòstics, errant en l'espai més enllà del nostre sistema solar, cap a un exili cosmològic. De Ben Abuya, el Talmud explica amb tristesa: va entrar al Pardes, el Paradís de la Interpretació, i en va arrencar els brots joves. Acher, sens dubte tan dolç i tan amable com jo mateix, no va rebre justícia d'Akiba, que va fundar el judaisme normatiu tal com encara el coneixem avui dia, divuit segles després.

Acher no té res en comú amb el gran català, Ramon Llull, i jo tampoc, ja que sóc incapaç de trobar la més mínima semblança entre Javé, el Déu massa humà d'Israel, i el Déu teològic hel·lenista, Jesucrist. Tot i així, em commou l'heroica intensitat de Llull, que va intentar convertir la seva imaginació en saviesa, la seva voluntat en sensibilitat divina i el seu sentit de la glòria divina en l'instrumentalisme de la seva Art d'Arts. I, malgrat tot, ens quedem amb el patetisme de Ramon Llull, català de catalans, mallorquí de mallorquins. El seu sentiment de derrota final és evident al seu Cant de Ramon:

e hai trop gran fait emperat.

Gran res hai del món cercat (...)

Vull morir en pèlag d'amor.

Ferit per les pedres d'una multitud àrab, sembla que va morir a bord d'un vaixell genovès quan arribava a Mallorca.

8. En anglès hi ha una gran excepció a la manca general de crítica literària fecunda sobre Ramon Llull. A *Shards of Love* (1994), Maria Rosa Menocal estudia les afinitats entre Ibn Arabi i Llull, que quan el sufí andalús va morir tenia 5 anys. Tots dos eren elements d'una cultura ibèrica alhora catalana, castellana, musulmana i jueva, una cultura estèticament triomfant tant visualment com en literatura àrab, catalana i hebrea, ja que la poesia i el romanç castellans van florir més tard.

Menocal posa l'èmfasi encertadament en l'excentricitat de l'Art de Llull i, en última instància, del seu cristianisme. Llull va viure per convertir els jueus i els musulmans, però a una fe profundament marcada per la càbala i el sufisme. La càbala de Llull, la seva Art, es pot qualificar de càbala intuïtiva, igual que la consciència que Gershom Scholem va descobrir en Walt Whitman. Per Menocal, tant Ibn Arabi com Llull són poetes amorosos amb un tema obsessiu, l'exili de l'estimada, encara que aquests dos bards escrivissin exegesis enciclopèdiques. I passa el mateix amb les catalogacions nord-americanes de Walt Whitman, ja que sempre fa elegia de l'absència de l'estimada. Jo afegeixo a les paradoxes de Menocal l'extensa forma dels epos de Walt Whitman, i afirmo que podem considerar Walt Whitman l'Ibn Arabi o el Ramon Llull nord-americà. El Càntic dels Càntics de Salomó és el text seminal del

Whitman eròtic, com també va ser per a Ramon Llull i Ibn Arabi, i després per a Fray Luis de León i San Juan de la Cruz.

Menocal dona a entendre que les sefirots cabalístiques i les «dignitats» de Llull són transliteracions del Càntic dels Càntics, de manera que s'afegeix als erudits cabalistes Arthur Green i Moshe Idel. La crítica literària nord-americana no ha arribat mai a Walt Whitman. Avui dia l'estudi de Whitman es relaciona amb la queer theory i amb el nou historicisme. De fet, Whitman forma una terna amb Ramon Llull i Ibn Arabi: el tord i el mim de Whitman s'uneixen als ocells al·legòrics dels místics català i andalús. Tots tres ens retornen a la tórtora del Càntic dels Càntics i als elements sufís i cabalístics que es fusionen en l'Art de Llull.

9. Cap al 1397, dues generacions després de la mort de Llull, Ausiàs March va néixer prop de València. De jove va ser guerrer, però després va mirar cap endins, en un mode molt diferent del de Ramon Llull. Ser falconer professional no té res a veure amb ser missioner. Curiosament com Shakespeare, March també era addicte a intentar processos, fins i tot quan ja era un poeta prolífic que componia només en català. Si té cap relació amb Llull és en el seu amor per la llengua vernacle. Pel que sé, Llull va ser el primer pensador a escriure en vernacle des dels antics, i March va trencar clarament amb la tradició poètica catalanoprovençal.

Les intensitats més profundes de March són pròlegs del que cinc segles després Freud anomenaria l'impuls de mort, més enllà del principi del plaer. Tànatos i Eros són les preocupacions obsessives de March, si bé la seva incapacitat d'estimar Déu acaba ajuntant els dos impulsos en el seu poema més original, el Cant espiritual. Em sembla que a Castella no hi ha cap poema d'aquesta eminència fins al Segle d'Or. Quan Ausiàs March va morir el 1459, quan tenia poc més de 60 anys, la poesia espanyola encara havia d'esperar gairebé un segle abans que Garcilaso, Góngora, Lope de Vega i finalment Quevedo assolissin alguna cosa semblant al mode sublim de March. El geni valencià se situa curiosament entre el gradual retrocés de la tradició provençal i l'anunci del barroc castellà. El personalisme aferrissat, que és el mode de March, no és ni trobadoresc ni barroc, ja que fins i tot Góngora, amb el seu estil únic, va descompassat, per dir-ho d'alguna manera. A partir del 1539, March va estar disponible en traduccions castellanes, i les seves fosques tonalitats es van incorporar a la tradició del Segle d'Or.

Els crítics de poesia catalana sovint afirmen que els poemes de March sobre la mort són tan forts com el Cant espiritual. Jo no tinc prou orella per al català per poder jutjar, però el Cant és una obra única en la literatura pietosa. El mateix fet de qualificar-la de pietosa és inquietant.

El poema comença renunciant a l'ajuda de Déu, ja que March reconeix que no té prou força per ajudar-se ell mateix. El seu desig per les dones, sempre irresistible, no l'abandonarà, i la seva pregària va en contra del sentit comú: «Revolta'm ma natura!», que és com demanar ser algú altre que el soldat-amant-falconer Ausiàs March.

March admet que té por de Déu, i que no estima Déu, certament una reacció més pròpia davant el Javé de la Bíblia hebrea que davant el suposat Crist. Baruch Spinoza sempre em deprimeix dient-me que he d'estimar Javé sense esperar que ell m'estimi a mi. Gairebé el noranta per cent dels nord-americans d'avui dia asseguren als enquestadors de Gallup que Déu els estima de manera personal i individual. Ramon Llull va dedicar la vida a la sorprenent suposició que Déu ens estimaria a tots, i ens parlaria, si tota la població del món acceptava el cristianisme. Llull em fascina però no em convenç; Ausiàs March, a banda de la seva esplendor estàtica, em sembla coherent, ja que no trobo res d'agradable en Javé. Com que identifico Déu amb la «prova de realitat» de Freud, puc tenir por del principi de realitat sense estimar-lo. Qui vol travar amistat amb la necessitat de morir?

Fins i tot davant la idea de l'infern, March no pateix com voldria patir: no té por ni esperança. En els seus sorprenents canvis d'humor, a mig camí entre els de Jesús a l'Evangeli segons sant Marc i els de Hamlet, March sorprenentment crida a Déu que l'obligui a estimar-lo. O, ja que

això no passa, March demana a Déu que li infongui encara més por. El paral·lelisme humà és ben grotesc: ¿March demanaria a alguna dona que l'obligués a estimar-la o almenys a témer-la? Amb una estranyesa meravellosa, March fa referència als seus desitjos sensuals com si fossin d'una fredor persistent i demana una fe prou ardent per fondre els seus desitjos.

Incapaç de creure en la seva salvació, March implora el retorn del seu ésser al no-res. De manera molt commovedora, si bé psicològicament desconcertant, aquest poema extraordinari s'acaba amb llàgrimes amargues de contrició i amb l'anhel de les llàgrimes dolces que March no pot vessar. Robert Hugues, que és un excel·lent lector de poesia, compara March amb Lord Byron, una identificació en què Hugues segueix alguns poetes catalans del segle XIX. Jo no ho veig així: és cert que, com el calvinisme invertit de Byron, el sentiment de pecat de March és absolut, i que March comparteix el sentiment d'absolut aïllament interior de Byron. Però March és bàsicament un elegista, ja sigui pels seus amors perduts en els Cants de Mort o per ell mateix en el Cant espiritual. La cruesa de la història catalana té continuació en el cru lirisme d'Ausiàs March i en el del seu gran seguidor del segle XX, Salvador Espriu.

10. Només els grans poetes castellans moderns, Antonio Machado, Juan Ramón Jiménez, Vicente Aleixandre, Federico García Lorca, Rafael Alberti i Luis Cernuda comparteixen l'extraordinària eminència de Salvador Espriu, la diferència del qual respecte a ells, a banda de la lingüística, emana de la influència que va rebre de Ramon Llull i d'Ausiàs March. A vegades Cernuda pot semblar el poeta menys espanyol a causa de la seva profunda immersió en la tradició anglesa. Espriu, la consciència de la llengua catalana, és palesament un poeta no espanyol, sobretot perquè la seva Ibèria és Sepharad, la Ibèria dels jueus sefardites.

Pot ser que Espriu pensés, en certa manera, que tenia avantpassats conversos, però el fet que fos així o no té poc a veure amb la seva versió de l'exili. Es va exiliar a casa, en una Catalunya que va estar eclipsada des del 1939 fins al 20 de novembre del 1975, quan el feixista Franco va morir. Tot i que Espriu va viure deu anys més, la seva obra més característica es va acabar el 1971. En la seva excel·lent monografia sobre la fisonomia titulada *The Face of Immorality*, el meu exalumne, el distingit estudiós i crític italià Davide Stimilli, defensa que la crítica hauria d'afavorir la transliteració davant la traducció. La tasca de la traducció és mantenir viva la memòria d'un llenguatge diví que habita en cada llengua, ja sigui la catalana, la castellana, l'hebrea, l'anglesa o qualsevol altra. La càbala, com l'Art de Ramon Llull, depèn del sentit de la transliteració. Llull està latent en l'origen del projecte de Salvador Espriu de mantenir el català viu mitjançant la identificació de l'element diví que conté amb el misticisme lingüístic de la càbala sefardita. Espriu és el gran poeta modern de la transliteració, en aquest sentit de salvar, així com en l'ús que fa de Sepharad i la Golah.

Tot i així, la transliteració literal és un tret menor en ell si ho comparem amb la seva extraordinària praxi de modular el seu català per donar-li l'accent d'alguna cosa més vella, ni provençal ni llatí, sinó del català diví implícit en Llull i en March.

11. Com Jorge Luis Borges, a Espriu l'obsessionava la imatge del laberint, potser perquè la seva Espanya no era sinó això. Amb tot, tota la literatura canònica és un laberint viu del qual no hi ha sortida, si no és potser per mitjà de la transliteració o de noms ficticis com Sinera i Salom, el primer una transposició del poble de pescadors que Espriu associava amb la seva infància, i el segon potser fent un joc amb les paraules hebrees Shalom i Salem, pau i Jerusalem. Salom és el daemon d'Espriu que va morir el 18 de juliol del 1936, el dia que els feixistes es van alçar contra la República espanyola. Jo no entenc les subtils entonacions de Salvador Espriu, de manera que no puc aventurar especulacions sobre el seu sentit de l'humor, però la seva complexa ironia m'atrau cap a la seva lírica superbament crua i curiosament minimalista.

Segurament a causa de la meua obsessió amb la influència literària, tendixo a llegir els poetes en termes de contraris, però Espriu és una veu tan prodigiosament tranquil·la que en ell no hi puc trobar cap rastre de la seva antítesi, François Villon, tot i que professava una devoció per Villon més alta que per cap altre poeta. Però és que Espriu és un bard hermètic que escriu en

un codi que no podem desxifrar. Les seves tonalitats desafien l'orella que tinc per al català, però fins i tot jo puc copsar la perfecció del seu llenguatge i de la seva mètrica, el caràcter indirecte del seu fer, els planys mesurats de les seves ficcions de durada (2).

L'únic poeta nord-americà que em recorda Espriu és l'últim Wallace Stevens, però si el comparem amb les quietuds de Salvador Espriu és gairebé un baladrer. La gran veu de dins nostre no para de pujar en Stevens, que sense voler-ho era deixeble de Walt Whitman, però Espriu no té res d'aquest sublim nord-americà. La veu d'Espriu és prodigiosament silenciosa; no hi ha res més lluny de Walt Whitman, que proclamava que ara i sempre podia fer sortir raigs de sol de la seva persona. Paul Celan, que sentia una afinitat per Emily Dickinson i la va traduir de manera brillant, no és una bona comparació per Espriu, com tampoc no ho és Paul Valéry, que va influir en Stevens i en James Merrill. A banda de Lluïl i March, que van servir a Espriu com a genis literaris catalans representatius, no conec cap altra comparació útil amb altres escriptors que pugui il·luminar Espriu.

El lirisme cru o sever és gairebé un oxímoron: és impossible imaginar-se Salvador Espriu representant Les cançons d'Ariadna rasant una guitarra de color blau. En la poesia d'Espriu sempre hi falta alguna cosa, i em pregunto si també hauria estat així si el món occidental hagués tingut el decòrum i la sensatesa d'intervenir contra Franco. La política, per molt heroica que sigui, redueix els poemes a peces de museu. La pell de brau encara es podria reduir a aquesta mena d'antiquarianisme si considerem Espriu el màrtir de la llengua catalana, en lloc del màrtir de la llengua, sigui quina sigui. El pi que arrela assedegat fins que la crua veu del poeta es transforma en el cant de la pedra pelada és tan etern com el palmell de Valéry, que és la imatge d'una ment tan rica de pensaments que les recompenses de la seva pròpia interioritat l'augmenten infinitament.

12. Malgrat el seu encantament amb François Villon, la poesia d'Espriu està marcada pels llibres de la saviesa de la Bíblia hebrea, en concret pel Llibre de Job i l'Eclesiastès. Aquests dos llibres són més propers a Espriu que els seus dos precursors escollits en la teologia negativa, Meister Eckhart i Nicolau de Cusa, que, com he dit abans, va mal interpretar Ramon Llull i el va convertir en un teòleg negatiu. La saviesa de Job, de l'Eclesiastès i d'Espriu no és prudencial sinó escèptica, que significa una saviesa que no podem entendre com a tal perquè necessàriament derrota la poesia. Com Ausiàs March, Espriu és molt conscient que no pot estimar Déu, igual que el pobre Job.

A diferència de March, Espriu tampoc no pot témer Déu, ja que l'infern no és una realitat per al poeta de Sinera, que d'aquesta manera és més proper al predicador de l'Eclesiastès. La saviesa del predicador és l'anihilació, que, tal com jo llegeixo Hamlet, també és la saviesa del príncep. Espriu potser és el Hamlet català, així com l'Eclesiastès de la llengua.

Espriu és un elegista, com March, i la poesia catalana, com la nord-americana, poden semblar més aviat elegíiques. Però per Espriu cada càntic de dolor se l'endú la pluja, ja que no para de saltar d'un temps verbal a un altre. Les últimes paraules de Hamlet, «La resta és silenci», també podrien ser d'Espriu.

En acabar aquest discurs, em sap greu haver-me limitat a Llull, March i Espriu. Amb tot, em semblen especialment catalans i fins i tot els seus iguals més forts en aquesta tradició podrien semblar noms arbitraris comparats amb ells. Si hagués d'escollir tres figures paral·leles en la tradició nord-americana, agafaria Ralph Waldo Emerson, Walt Whitman i Wallace Stevens, però m'incomodaria ometre Herman Melville, Mark Twain, Henry James, William Faulkner i Hart Crane, entre molts altres. Catalunya és una cultura autònoma que legalment forma part de la monarquia espanyola, però hi ha diverses Catalunyes: la Mallorca de Llull, la València de March, la Barcelona d'Espriu, així com llocs on lamentablement no podré anar, ara que sóc vell, com ara Alacant i Andorra. Hi ha pocs pobles tan fervents envers el millor de la seva literatura imaginativa com el català. Barcelona en concret és una ciutat de ciutats, com Nova York, Roma i París, i s'hi assembla sobretot perquè és una ciutat de la imaginació. Altre cop, em sap greu

no poder tenir l'energia per viatjar-hi i fer-hi una visita final. El que faré serà intentar submergir-me més profundament en l'estudi del català i de la seva literatura.

(1) CEO, sigles que corresponen a Chief Executive Officer (president d'una empresa o d'una corporació).

(2) Ficcions de durada es refereix al concepte fictions of duration, que el mateix Bloom fa servir per parlar de la intenció del poeta, en tant que poeta, en el moment d'escriure el poema.

ALBERT NOLLA / traductor. Redescobrir Llull amb una traducció

Recentment guardonat amb el Premi Ciutat de Barcelona per la seva traducció de Tòquio blues de Haruki Murakami, Albert Nolla ha traduït al català la conferència de Harold Bloom. Assegura que ha estat un repte molt gratificant. Perquè ha redescobert la literatura de Llull mentre buscava a les seves obres completes els fragments que Bloom va incloure al text. «Domina molt la retòrica. I, alhora, la seva llengua és molt viva, oral i directa», diu Nolla, que no serà l'únic en rendir-se als encants del mallorquí. L'Institut Ramon Llull repartirà gratuïtament la conferència -en català, castella, alemany i anglès- als visitants de la Fira de Frankfurt.